

1937 РІК В ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ

БАНДУРКА Олександр Маркович - доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України

ORCID:<http://orcid.org/0000-0002-0240-5517>

ГРЕЧЕНКО Володимир Анатолійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, Заслужений працівник освіти України

ORCID:<http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>
УДК 343.9:[343.37+343.55](477)"1937"

Рассмотрены основные направления организации и деятельности милиции в Украине в 1937 г. Показано, как создавались новые подразделения милиции, в частности органы борьбы с экономической преступностью, железнодорожная милиция, совершенствовались деятельность паспортных столов, осуществлялась работа относительно уменьшения аварийности на дорогах. Значительное внимание уделяется освещению главных аспектов деятельности милиции относительно противодействия преступности, роли отдельных ее подразделений в этом процессе, проанализированы определенные достижения и недостатки данного направления работы правоохранительных органов. Освещается также участие милиции в репрессиях в указанное время. Отмечено, что в этот период заметна политизация преступности, что было проявлением усиления тоталитарного режима в республике.

Ключевые слова: Украина, 1937 год, милиция, противодействие преступности, репрессии.

Постановка проблеми

1937 рік займає особливе місце в історії України. Поряд з 1933 роком він став одним із найтрагічніших періодів у житті українського народу. Разом з тим, у цей час продовжувалася реорганізація органів

міліції, здійснювалася досить активна протидія основним проявам злочинності. Вивчення суперечливих і трагічних сторінок діяльності правоохоронних органів у цей час має важливе значення для відтворення об'єктивної картини їх діяльності, встановлення історичної правди, планування діяльності правоохоронних органів на майбутній розвиток України.

Стан дослідження проблеми

На сьогоднішній день ми маємо тисячі публікацій про 1937 рік. Але фактично всі вони присвячені масовим репресіям або іншим аспектам посилення тоталітарного режиму в Україні. Щодо висвітлення конкретних напрямів діяльності міліції у вказаний період, – то тут ми можемо назвати лише одне науково-практичне дослідження – «Міліція України: історичний нарис, портрети, події» (К., 2002) [1]. Проте це науково-популярне видання достатньо вузьке, оскільки в ньому ведеться мова лише про один аспект діяльності міліції у вказаний період – створення органів боротьби з розкраданням соціалістичної власності та спекуляцією та їх роботу.

Мета і завдання дослідження

Виходячи з фактично повної недослідженості цієї проблеми, автори поставили

собі за мету розкрити основні аспекти організації та діяльності міліції України в 1937 р., показати, як змінювалася структура цих органів протягом року, якими були основні напрями протидії злочинності.

Наукова новизна дослідження

Уперше в історико-правовій літературі з позицій новітньої методології, спираючись на принципи історизму та об'єктивності, автори показали зміни в організаційній структурі міліції протягом 1937 року, виявили основні напрями протидії злочинності у вказаний період, роль окремих підрозділів цього правоохоронного органу у цій діяльності. Доповнено також матеріали щодо вимушеної участі міліції у масових репресіях.

Виклад основного матеріалу

У 1936 році була прийнята нова Конституція СРСР, а 1937 р. – нова Конституція УРСР. У них проголошувалися широкі права радянських громадян, але в дійсності вони не реалізовувалися, ставши ілюстрацією до зневажання закону і правопорядку. Проте було б перебільшенням вважати, що у державі була повна правова анархія та розгул злочинності. Міліція, незважаючи на масові репресії та певну невизначеність власної долі, виконувала активну протидію злочинності. Певна невизначеність була пов'язана з дуже частими змінами керівного складу НКВС УСРР у 1937 р., які не мали прецедентів ні до цього, ні після цього. В березні 1924 р.– листопаді 1930 р. та з липня 1934 р. по травень 1937 р. – наркомом внутрішніх справ Української СРР був В.А. Балицький [2, с.82,315], з 14 червня 1937 по січень 1938 р.– І.М. Леплевський [3, с.143], начальником Головного управління робітничо-селянської міліції УСРР у 1934 – липні 1937 р. був М.С. Бачинський [4, с.47-52].

У 1937 р. відбулися досить істотні зміни в структурі міліції. Ще у 1935 р. економічні управління НКВС були ліквідовані, а функції боротьби з розкраданнями, посадовими та господарськими злочинами були покладені на міліцію та карний розшук. У 1930-ті рр. злочини у сфері економіки почали вчиняти вже не окремі особи, а добре організовані злочинні групи, які часто ді-

яли досить винахідливо та замасковано [5, с. 22–30]. Для протидії їм потрібні були спеціальні знання та навички, що й викликало появу відповідних спеціалізованих підрозділів, які займалися боротьбою з економічною злочинністю. Такими підрозділами стали ВБРСВ (ОБХСС) [6, с.55].

16 березня 1937 р. народний комісар внутрішніх справ СРСР видав таємний наказ про організацію в Головному управлінні робітничо-селянської міліції НКВС СРСР відділу по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцією (БРСВС). На відділ покладалося керівництво роботою периферійних органів міліції у справі боротьби з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцією; агентурно-інформаційне висвітлення системи держторгівлі, системи споживчої, промислової й інвалідної кооперації, системи заготівельних організацій; системи ощадкас, а також ведення справ по дрібному шкідництву, боротьба із спекуляцією, з фальшивомонетниками, оперативне керівництво комендантами заготпунктів Заготзерна [7,с.493]. Такі ж відділи (відділення, групи) створювалися у республіканських і обласних управліннях міліції, а також в органах міліції великих промислових міст. До цього в Україні самостійних апаратів по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності й спекуляцією в органах міліції не було. Справи про розкрадання соціалістичної власності та спекуляцію вели економічні відділи УДБ НКВС і відділи карного розшуку, в складі яких були відділення з охорони народного господарства (охоронгоспи).

Характерним прикладом була діяльність новоствореного відділу БРСВС Управління міліції м. Києва. Він складався з трьох відділень: двох відділень економічного відділу ОДНУ і відділення охорони народного господарства карного розшуку. Першим начальником відділу був призначений начальник відділення карного розшуку М. Мацейко, активний учасник боротьби з бандитизмом у Києві та Київській області. Особовий склад відділу нараховував усього 13 осіб. Відділу було доручено обслуговування не тільки Києва, а й Київської області [1,с.78-80].

У своїх спогадах М. Мацейко зазначав: «Наші штати були явно недостатні, а покладена відповідальність дуже велика, справа була нова, незнайома. Минув місяць, другий – викликають мене до керівництва управління, а потім у Наркомат внутрішніх справ доповісти, що зроблено, яких досягнуто результатів. Страшенно неприємно йти на доповідь з пустими руками, вислуховувати докори: у вас же цілий відділ, а результатів – ніяких. Але незабаром до відділу надійшла інформація про великі розкрадання на Дарницькому м'ясокомбінаті. Ділки м'ясної експедиції м'ясокомбінату, вступивши в злочинну змову з деякими завідувачами м'ясними магазинами Києва, збували їм невраховані надлишки м'яса або відпускали м'ясо вищих сортів, оформлюючи документи на нижчі, реалізація здійснювалася за ціною вищих сортів, різниця у вартості вилучалася з виручки, і злочинці ділили її між собою. Нам вдалося установити працівників м'ясокомбінату і продавців м'ясних магазинів, які жили не відповідно до своїх достатків. Незабаром ми вже мали неспростовні докази причетності цих осіб до розкрадання – підроблені накладні та інші речові докази. Під час обшуків у злочинців було вилучено близько мільйона рублів, велика кількість золота, коштовності, 12 осіб за цією справою було засуджено. За матеріалами цієї справи була опублікована стаття в українській пресі, і населення міста і області вперше дізналося про існування «ОБХСС» («отдел борьбы с хищениями социалистической собственности») та його успіхи у викритті розкрадачів. (Цікаво, що багато хто вважав, що «ОБХСС» – це прізвище начальника, який приїхав з Москви для розслідування розкрадання державної власності)» [8,с.73-74].

26 червня 1937 р. було видано спільний наказ народного комісара внутрішніх справ СРСР і народного комісара шляхів сполучення СРСР про організацію залізничної міліції. На неї були покладені наступні функції: охорона громадського порядку на станціях залізниць; боротьба з бандитизмом, грабежами, крадіжками, розкраданням соціалістичної власності, спекуляцією і іншими кримінальними злочинами; боротьба з хуліганством; здійснення паспортного ре-

жиму на території земель, що знаходяться у веденні залізничного транспорту; проведення слідства у кримінальних справах, віднесених до компетенції залізничної міліції; облік і реєстрація злочинного елементу. Охорона вантажів і споруд на транспорті зберігалася за стрілецькою охороною НКШС. На 1937 р. чисельність залізничної міліції була встановлена в 11 500 осіб [9,с.151]. Слід відзначити, що залізнична міліція існувала й раніше. Вона була заснована постановою РНК УСРР від 29 червня 1919 р. Але після утворення Державного політичного управління, яке отримало всі функції залізничної та річкової міліції, існування подібних видів міліції втратило сенс і вони були ліквідовані у березні 1922 року [10,с.152-153]. Забігаючи наперед, відзначимо, що у листопаді 1938 р. підрозділи залізничної міліції були виведені з підпорядкування територіальних органів і перебудовані за лінійним принципом з підпорядкуванням Головному транспортному управлінню міліції НКВС СРСР.

Якраз напередодні цієї реорганізації, газета «Пролетарська правда» (Київ) повідомляла про ситуацію зі злочинністю у приміських потягах Києва: «Протягом кількох тижнів у приміських поїздах орудували дві банди, які грабували пасажирів і жорстоко розправлялися з непокірними. Здебільшого увечері, користуючись безладдям у приміських поїздах, бандити заходили до вагона, намічали жертви, а потім розбивали лампи і в темряві грабували. Стрілецька охорона залізниці мало боролася з безладдям у приміських поїздах. Персонал поїздів був тероризований і потурав бандитам. Згряя з ватажком З. Бураненком такими методами пограбувала професора Білоцерківського сільськогосподарського інституту Канова, проф. Щербака, проф. Романова, поранила бригадира поїзда Верещука. Друга згряя з ватажком Ткаченком зробила в поїздах 11 крадіжок і одне пограбування. Працівники київського обласного розшуку заарештували 9 учасників обох згряй» [11].

14 липня 1937 р. в НКВС була здійснена ще одна реорганізація. У цей день було видано наказ Наркомату внутрішніх справ СРСР за підписом заступника народного комісара внутрішніх справ СРСР, начальника

Головного управління робітничо-селянської міліції СРСР (ГУ РСМ СРСР) (тобто головного міліціонера держави) комісара державної безпеки 2-го рангу Л.М. Бельського (справжнє прізвище А.М. Левін (1889-1941) [12] про розформування паспортних відділів і перейменування відділу зовнішньої служби УРСМ. У наказі вказувалося: «Паспортні відділи УРСМ республік, країв і областей розформувати й усю паспортну роботу передати у відділи і відділення зовнішньої служби, перейменувавши останні у відділи, відділення служби. Внести в штати управлінь РС міліції республік, країв і областей зміни, згідно з переліком, що додається» [13, с.520].

Деякі зміни були внесені в цей час і в оформлення паспортів. Це було зроблено спільною постановою ЦВК та РНК СРСР, затвердженою Політбюро ЦК ВКП(б) 21 жовтня 1937 р. У постанові вказувалося, що тепер для отримання паспорта громадянин зобов'язаний представити дві фотографічні картки, одна з яких наклеюється на паспорт, а інша залишається в органі міліції, що видав паспорт [14, л.160]. Це робилося для полегшення ідентифікації громадян, поліпшення їх розшуку у разі необхідності та посилення контролю за їх пересуваннями.

Певна увага з боку органів міліції приділялася протидії аварійності на автотранспорті, яка в цей час значно зросла. За 5 місяців 1937 р. на автомобільному транспорті України сталися 1183 аварії, в результаті яких загинуло 138 осіб, було поранено 780 і були пошкоджені 766 автомашин. По окремих областях сталася наступна кількість аварій :

Таблиця [15, с.511].

Області	Кількість аварій	Загинуло осіб	Поранено осіб	Пошкоджено машин	Примітки
Харківська	268	25	169	115	
Київська	237	36	163	99	
Одеська	185	17	84	144	
Дніпропетровська	174	19	147	161	
Донецька	154	23	123	124	
Вінницька	120	15	70	81	
Чернігівська	28	1	5	27	
АМСРР	17	2	19	15	
Всього	1183	138	780	766	

Таким чином, аварійність, починаючи з березня місяця 1937 р., безперервно зростала. Як відзначалося в наказі наркома внутрішніх справ УСРР, 70 % усіх аварій в Україні мали місце внаслідок грубого порушення правил руху. 67 % водіїв-аварійників складали шофери із стажем більше одного року, тобто особи, що мали достатній досвід і знали правила дорожнього руху. 52 водії-аварійники виявилися особами, що абсолютно не мали прав на керування автомобілями. 105 водіїв -аварійників були в нетверезому стані, 67 аварій сталося внаслідок випуску з гаражів несправних автомашин. Усе це, як відзначав нарком, «свідчить про виняткову розгнуданість водійського персоналу, про украй слабку масово-виховну роботу серед них, про відсутність боротьби за підвищення трудової дисципліни серед шоферів, про злочинне потурання керівників автогосподарств, що допускають випуск на лінію технічно несправні автомашини. Висока аварійність в Україні вказує також на слабкий нагляд за автомобільним транспортом з боку органів робітничо-селянської міліції НКВС УСРР. Начальники обласних управлінь РСМ НКВС УСРР не приділяють належної уваги питанням боротьби з аварійністю і нагляду за автомобільним транспортом. З метою рішучої боротьби з аваріями автотранспорту наказую: Обласним УРСМ організувати систематичний нагляд за дисципліною водіїв, дотриманням ними правил руху... Розслідування у справах аварій закінчувати в семиденний термін, наполягати на

розгляді їх в судах поза чергою, організувати показові процеси на підприємствах і опротестовувати невідповідні вироки» [15, с.511-512]. Звичайно, вказана вище кількість порушень ДТП не може рівнятися із ситуацією сучасного стану, коли

подібна аварійність може мати місце впродовж кількох днів, але ж і транспорт обчислюється мільйонами одиниць.

У пресі того часу досить часто писали про успіхи міліції у протидії злочинності, сміливість та мужність окремих міліціонерів. Так, наприклад, київська газета «Більшовик» у номері за 7 січня 1937 р. повідомляла: «Кілька днів тому вартовий міліціонер дивізіону зовнішньої служби т. Мельник стояв на варті на Володимирському базарі. Він помітив, що якийсь хуліган напав на лейтенанта РСЧА. Хуліган поранив його ножом і зник в одному з парадних ходів Червоноармійської вулиці, щільно зачинивши за собою двері. Міліціонер кинувся навздогін, але хуліган раптом розчинив двері і поранив міліціонера в голову каменем та порізав йому ножом шинель. Мельник, незважаючи на поранення, витяг з кобури наган, рукояткою вибив з рук бандита ніж і заарештував хулігана, не застосовуючи зброї. Начальник Київської облміліції, старший майор т. Ряботенко в наказі висловив подяку тов. Мельникові за сміливе затримання бандита [16]. У протистоянні з бандитами міліціонери не лише отримували поранення, але й гинули, захищаючи правопорядок. Газета «Комуніст» у номері від 5 липня 1937 р. повідомляла: «Вночі, на розі вулиці Госпітальної і Запорізької (Одеса), стояв на посту міліціонер-Г. А. Алексаткін. Він помітив, що п'ять невідомих чоловік несли драбину, перекинули її біля одного будинку через залізну огорожу і збиралися пролізти в квартиру. Міліціонер затримав їх. Коли тов. Алексаткін супроводжував грабіжників, один з них вдарив його ножом у груди. Незважаючи на смертельне поранення, стікаючий кров'ю Алексаткін сім разів вистрелив у грабіжників і поранив одного з них. Потім він впав і за кілька хвилин помер. Органи міліції негайно вжили заходів і затримали всіх п'ятьох злочинців» [17].

7 квітня 1937 року виповнилося п'ять років з дня постанови Ради Народних Комісарів Союзу РСР про бригади сприяння міліції. З цього приводу було видано спеціальний наказ народного комісара внутрішніх справ УСРР про заохочення кращих бригадмільців. У наказі відзначалося, що за минуле п'ятиріччя бригадміль виріс в органі-

зацію в 350 тисяч осіб. Кращі бригадмільці були нагороджені іменними годинниками з написом: «За активну роботу у бригадміль від НКВС СРСР» (всього 21 особа, в т.ч. 8 з Донбасу, 5 з Харкова [18, с.498-500].

Як справедливо відзначає знаний український історик Юрій Шаповал, усе ще малодослідженою залишається роль міліції у здійсненні єжовських масових репресій. Багато працівників міліції також були засуджені за фабрикацію справ, а після арешту дали цікаві свідчення, як саме вони реалізували поставлені завдання. Наприклад, начальник Чигиринського відділення міліції Григорій Чижов (засуджений 1938 р.) в 1937р., після отримання єжовського наказу по «куркульських операціях», дав вказівки інспекторам оформити в терміновому порядку для подання на «трійки» справи про кримінальні елементи шляхом опитування активу села, вимагаючи при цьому від кожного працівника районного відділу міліції виконання контрольного завдання на певну кількість справ. Як зазначалося на суді, замість «належних довідок про судимість осіб, оформлюваних на судову трійку, які повинні бути витребувані від судорганів, Чижов ввів практику фіксування судимості осіб, котрі представляються до репресування, зі слів свідків» [19, с.95-96]. Таким чином, у наявності були грубі порушення законності. Але чи значить це, що зло було покаране і справедливість торжествувала? Справа, на наш погляд, була складнішою. Г. Чижов не був одинаком- порушником. Він діяв у руслі тогочасних вимог з боку керівництва держави та НКВС, так саме як і наркоми ВС УСРР В. Балицький та І. Леплевський, які спочатку самі організували справи проти «троцькістів та контрреволюціонерів», а потім опинилися у статусі «ворогів народу» і були репресовані. Їх, як і Г. Чижова, використали, а потім прирекли на смерть. Це не значить, що вони були безневинними жертвами. Вони загинули у смертельному вирі репресій, який самі ж створювали.

За офіційними даними, в Україні в 1936 р. було заарештовано 15 717 осіб, 1937 р. – 159 573, 1938 р. – 108 006 [20, с.95-96]. Як бачимо, пік арештів припав саме на 1937 р.

Коли наркомом внутрішніх справ став І.М. Леплевський, з липня до кінця 1937р. було заарештовано більше 200 співробітників УДБ НКВС УРСР, 134 співробітники міліції, 38 командирів і політпрацівників прикордонних військ, 45 співробітників Ушосдора. Їх звинуватили в причетності до «троцькістсько-терористичної організації, агентури ряду іноземних розвідок» [21, с.42-43].

У здійсненні репресій брали участь і курсанти Харківської школи НКВС. Так, наприклад, один з них – Ріттер 4 серпня 1937 р. очолив обшук на квартирі активного учасника Української революції 1917-1921 рр. Я.Є. Довбищенка. У рапорті на ім'я начальника Харківського обласного управління НКВС він, зокрема, писав: «У громадянина Довбищенка є колосальна бібліотека (6000 примірників), з якої вилучені троцькістсько-контрреволюційні книги, проте я не можу провести ретельний відбір, оскільки не володію українською мовою». Лише одну книжку – «З історії українського соціал-демократичного руху» – слідство використало як речовий доказ, решту вилученого разом із листуванням Якова Довбищенка знищили як непотріб, що «не становить інтересу і не підлягає поверненню власникові» [22]. Отже, міліція 1937 року теж була одним з гвинтиків сталінської репресивної машини, брала участь у підготовці політичних процесів.

Висновки

Таким чином, 1937 рік, без усілякого перебільшення, був одним із найскладніших в історії міліції України. Трагічне перепліталось з драматичним та героїчним. Продовжувалися пошуки оптимальної структури, були створені органи боротьби з економічною злочинністю, підрозділи залізничної міліції, відбувалася протидія кримінальній злочинності. Органи міліції також брали участь у репресіях 1937 р., але їх роль була не такою великою, як органів державної безпеки.

Література

1. Міліція України: історичний нарис, портрети, події: наук.-попул. вид./ за заг.

ред. Ю.О. Смирнова; кол.авт. Ю.О. Смирнов, П.П. Михайленко, О.Д. Святоцький, М.І. Ануфрієв. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002.798 с.

2. Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення.К.:Стилос, 2002.468 с.

3. Шаповал Ю., Пристайко В.,Золотарьов В.А.ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. К.: Абрис, 1997.608с.

4. Бачинський Микола Станіславович// Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. Т. 4: Народний комісаріат внутрішніх справ України: реорганізації, зміна статусу, правових основ, основні напрями діяльності (грудень 1930 – 21 червня 1941 р.) / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ, 2015.С.47-52.

5. Бандурка О.М., Греченко В.А. Деякі аспекти економічної злочинності в УСРР у першій половині 1930-х рр. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 5. С. 22–30. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_4.pdf

6. Тишков С.В., Алабердеев Р.Р., Латов Ю.В. История борьбы в СССР с хищениями социалистической собственности (К 70-летию БХСС-ДЭБ)//Историко-Экономические исследования.2007.№1 (8).С.51-80.

7. Наказ Народного комісара внутрішніх справ Союзу РСР про організацію в ГУРСМ НКВС СРСР відділу по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцією 16 березня 1937 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : у 6 т. Т. 4.С.493.

8. Дегтярев И. Л., Трегубов В. Ф. Вместе с народом: Страницы истории Киевской милиции. К. : РИО МВД УССР, 1990. С. 73–74.

9. Наказ народного комісара внутрішніх справ Союзу РСР і народного комісара шляхів сполучення Союзу РСР про організацію залізничної міліції 26 червня 1937 р.// Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кон-

АНОТАЦІЯ

Розглянуто основні напрями організації та діяльності міліції в Україні у 1937 р. Показано, як створювалися нові підрозділи міліції, зокрема органи боротьби з економічною злочинністю, залізнична міліція, удосконалювалася діяльність паспортних столів, здійснювалася робота щодо зменшення аварійності на шляхах. Значна увага приділена висвітленню основних аспектів діяльності міліції щодо протидії злочинності, ролі окремих її підрозділів у цьому процесі, проаналізовано певні досягнення та недоліки даного напрямку роботи правоохоронних органів. Висвітлюється також участь міліції у репресіях у вказаний час. Відзначено, що в цей період помітне політизування злочинності, що було проявом посилення тоталітарного режиму в республіці.

Ключові слова: Україна, 1937 рік, міліція, протидія злочинності, репресії, злочинність.

SUMMARY

The main directions of the organization and police activity in Ukraine in 1937 are considered. It shows how new police units were created, such as economic crime agency, railway police, the work of passport tables was improved, work was carried out to reduce the number of accidents on the roads. Considerable attention is paid to the coverage of the main aspects of police activity in branch of crime prevention, the role of its separate units in this process, and analyzes certain achievements and negative aspects in this area of law-enforcement bodies work. It also shown the involvement of police in repressions at this time period. It is noted that during this period, we can see politicization of criminal world, which was a result of the strengthening of the totalitarian regime in the republic.

Keywords: Ukraine, 1937, police, crime counteraction, repression.

дятьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 2: 1917–1945. С. 151.

10. Бандурка О.М., Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Становлення та розвиток міліції України (1921-1930 роки): історико-правове дослідження. Харків: Золота миля, 2015. 498 с.

11. Поїздні бандити. *Пролетарська правда*.1937. 27 травня.

12. Бельский, Лев Николаевич// URL.: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9,%D0%9B%D0%B5%D0%B2_%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87

13. Наказ народних комісарів внутрішніх справ Союзу РСР про розформування паспортних відділів і перейменування відділу зовнішньої служби УРСМ 14 липня 1937 р. // Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Т. 2: 1917–1945. С.520.

14. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАС-ПИ). Ф. 17. Оп. 3. Дел. 992. Л.160.

15. Наказ народних комісарів внутрішніх справ УСРР про боротьбу з аварійністю на автотранспорті 1 липня 1937 р.//Міністерство внутрішніх справ України.Т. 4. С.511-512.

16. Сміливість міліціонера. *Більшовик*.1937. 6 січня.

17. Вбивство міліціонера. *Комуніст*.1937. 5 липня.

18. Наказ народних комісарів внутрішніх справ УСРР про п'ятиріччя бригад сприяння міліції 5 травня 1937 р.//Міністерство внутрішніх справ України. Т. 4. С.498-500.

19. Шаповал Юрій. Україна в добу «великого терору»: етапи, особливості, наслідки. «Єжовщина» починається// З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2007.№1(28).С.95-96.

20. Яковлев А.Н.По мощам и елей. М.: «Евразия», 1995. С.180.

21. Шаповал Ю.І.Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. К: Генеза, 2001.С.42-43.

22. Шуйський Ігор. Революційний Харків Якова Довбищенка.URL.: https://dt.ua/HISTORY/revolyuciyniy-harkiv-yakova-dovbischenka-259820_.html.